

TARTIBI 2 GA TENG BO'LGAN MATRITSALAR ALGEBRASIDA NOLNING CHAP VA O'NG BO'LUVCHILARINING MAVJUDLIGI

Nishonboyev Sanjar Zafar o'g'li

O'zbekiston Milliy Universiteti 1-kurs magistratura talabasi

nishanboyevsanjar99@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tartibi ikkiga teng bo'lgan matritsalar algebrasida nolning chap va o'ng bo'luvchilarining mavjudligi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar. Matritsa, halqa, kommutativlik, kompleks son, kvadrat matritsa.

Elementlari biror R halqadan olingan n -tartibli kvadrat matritsalar to'plami $M_n(R)$ matritsalarini qo'shish va ko'paytirish amallariga nisbatan halqa tashkil qiladi. Matritsalarini ko'paytirish amali uchun kommutativlik o'rinli bo'lmaganligi sababli $(M_n(R), +, \bullet)$ nokommutativ halqa bo'ladi.

Demak, $M_n(Z)$, $M_n(Q)$, $M_n(R)$ va $M_n(C)$ halqalardir, ya'ni elementlari mos ravishda butun, ratsional, haqiqiy, kompleks sonlardan iborat bo'lgan n -tartibli kvadrat matritsalar to'plami nokommutativ halqa bo'ladi.

Ta'rif: Halqaning noldan farqli $a \in R$ elementi uchun, shunday noldan farqli $b \in R$ topilib, $a \bullet b = 0$ shart bajarilsa, a element nolning chap bo'luvchisi, $b \bullet a = 0$ shart bajarilgan holda a element nolning o'ng bo'luvchisi deb ataladi.

Matritsalar halqasi $((M_2(R), +, \bullet))$ nokommutativ halqa bo'lishi bilan birgalikda, nolning bo'luvchilariga ega.

Misol. $A = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}$ matritsa uchun nolning chap va o'ng bo'luvchilarini topamiz. Ta'rifga ko'ra qandaydir B matritsa mavjud bo'lib $A \bullet B = 0$ tenglik bajarilsa, B matritsa nolning chap bo'luvchisi bo'ladi. Faraz qilaylik $B = \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{pmatrix}$ hamda $(b_{11}, b_{12}, b_{21}, b_{22} \in R)$ bo'lsin va $A \bullet B = 0$ ga ko'ra

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{pmatrix}$$

$$\begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{11} & b_{12} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{pmatrix}$$

$b_{11} = 0$, $b_{12} = 0$ bo'ladi. Endi biz B matritsani $B = \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ b_{21} & b_{22} \end{pmatrix}$ ko'rinishida yoza olamiz va u nolning o'ng bo'luvchisi bo'ladi. ($b_{21}, b_{22} \in R$) ekanligidan $B^* = \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 1 & 2 \end{pmatrix}$ $B^{**} = \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ -3 & 4 \end{pmatrix}$ $B^{***} = \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 7 & 2 \end{pmatrix}$ lar barchasi nolning o'ng bo'luvchisi bo'ladi.

Endi biz A matritsamiz uchun nolning chap bo'luvchisini topamiz va buning uchun qandaydir C matritsa topilib $C \cdot A = 0$ tenglik bajarilishi lozim. $C = \begin{pmatrix} c_{11} & c_{12} \\ c_{21} & c_{22} \end{pmatrix}$ ($c_{11}, c_{12}, c_{21}, c_{22} \in R$). Demak $C \cdot A = 0$

$$\begin{pmatrix} c_{11} & c_{12} \\ c_{21} & c_{22} \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{pmatrix}$$

$$\begin{pmatrix} c_{11} + c_{12} & 0 \\ c_{21} + c_{22} & 0 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{pmatrix}$$

$c_{11} = -c_{12}$ va $c_{21} = -c_{22}$, demak C matritsa satrlaridagi elementlari bir-biriga

qarama-qarshi bo'lishi kerak ekan, ya'ni $C = \begin{pmatrix} c_{11} & -c_{11} \\ c_{21} & -c_{21} \end{pmatrix}$ bo'lsa, u holda C

nolning chap bo'luvchisi bo'ladi. Xususiyl holda $C^* = \begin{pmatrix} 1 & -1 \\ 2 & 2 \end{pmatrix}$ $C^{**} = \begin{pmatrix} 3 & -3 \\ 7 & -7 \end{pmatrix}$

kabi bo'lishi mumkin.

Teorema. Tartibi ikkiga teng bo'lgan, diagonal bo'lmagan matritsalar halqasi har doim nolning chap va o'ng bo'luvchilari ga ega.

Isbot. $((M_2(R), +, \cdot))$ da $A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix}$ va $B = \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{pmatrix}$ bo'lsin ta'rifga ko'ra $A \cdot B = 0$ bo'lib $A \neq 0$ va $B \neq 0$ bo'lsa gina, A va B matritsalar mos ravishda nolning chap va o'ng bo'luvchilari bo'ladi, ya'ni

$$\begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{pmatrix}$$

shart bajarilsa.

Matritsalar ni ko'paytirish qoidasiga ko'ra:

$$\begin{cases} a_{11} \cdot b_{11} + a_{12} \cdot b_{21} = 0 \\ a_{11} \cdot b_{12} + a_{12} \cdot b_{22} = 0 \\ a_{21} \cdot b_{11} + a_{22} \cdot b_{21} = 0 \\ a_{21} \cdot b_{12} + a_{22} \cdot b_{22} = 0 \end{cases} \quad (1)$$

tengliklar o'rinli. Agar biz $a_{11}, a_{12}, \dots, b_{21}, b_{22}$ larni noma'lumlar deb qarab chiziqli tenglamalar sistemasining yechimini topsak, uning yechimi chaksiz ko'pdir, chunki noma'lumlar soni 8 ta, tenglamalar soni esa 4 ta. Bu berilgan chiziqli tenglamalar sistemasi cheksiz ko'p yechimga ega bo'ladi.

Eslatma. Diogonal matritsa hech qachon nolning chap va o'ng bo'luvchilariga ega emas!

$A = \begin{pmatrix} a_{11} & 0 \\ 0 & a_{22} \end{pmatrix}$ bu yerda $a_{11} \neq 0, a_{22} \neq 0$ va $B = \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{pmatrix}$ bo'lganda

$$A \cdot B = \begin{pmatrix} a_{11} & 0 \\ 0 & a_{22} \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} a_{11} \cdot b_{11} & a_{11} \cdot b_{12} \\ a_{22} \cdot b_{21} & a_{22} \cdot b_{22} \end{pmatrix}$$

ravshanki bu matritsa nolga teng emas. Xuddi shuningdek A va B matritsalarining o'rinlarini almashtirsak ham yoki A matritsada ikkinchi diogonal elementlari noldan farqli bo'lgan holatda ham yuqoridagi kabi natijaga ega bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Sh.A.Ayupov, B.A.Omirov, A.X.Xudoyberdiyev Abstrakt algebra (o'quv qo'llanma)-Toshkent:2022 O'zRFA "Fan" nashriyoti (155-157)
2. Sh.A.Ayupov, B.A.Omirov, A.X.Xudoyberdiyev, F.H.Xaydarov Algebra va sonlar nazariyasi (o'quv qo'llanma) Toshkent – 2019 (80-82)